

A TRAGIKUS LÉLEK.

GONDOLATBAN végigjárom a képtárakat, a szoborcsarnokokat, a történelmi nevezetességű s művészi értékű kastélyokat, sőt a templomokat is — mindet végigjárom, mikben a világ-vándorlás közepette rabjává tett a szépség halhatatlan vágya. S idézem akkor rámszabadult hangulatomat, ahogyan az örökérvényű képeket és szobrokat, freskókat és temperákat, gobelineket és kispasztikát és kerámiát nézem. Idézem azt az érzést, amellyel múzeumot, kastélyt, művészibecsű templomot odahagytam. S újra csak elfog a szép szomorúság.

Emlékszem a beuraithi, ünnepi előadásra és arra, amit a velencei Wagnerről mondtak kíséroid a Palazzo Vendramin itt-ott már málladozó díszítései alatt. S emlékszem Guy de Pourtalès muzsikus könyveire. Emlékem ugyanaz a többétevő, gazdagító szomorúság, mint mikor Toscanini, vagy Furtwaengler Beethovent vezényli.

Aztán annyi csodálatos színpadi-akció jut eszembe, mit kőszínházakban és szabadtéren láttam, miknek dráma, vagy komédia volt az alapja és sugalmazója s idéznem kell az akkor hatalmába kerítő lelkifeszültségemet és talán a sokáig szégyenlett, de ma már büszkén vallott könnyeimet is egy-egy mozdulatra, emberséges lélekmeztárára, néhány nagyon egyszerű és nagyon természetes szóra, mi végzeteket, sorsokat és döbbenetes, emberi nyomorúságokat fakasztott fel, mint a moziban is, amikor a szentimentális giccek mögül csak elő-előtör az, ami művészet és ami szomorú.

S emlékszem végül a könyveimre. Arra, melynél először mart meg a szemem körül a megmagyarázhatatlan könny. Kaffka Margitot olvastam, a Színek és évek-et. Azt a néhány sort, mely a névnapot írja le, Pórtelky Magda házaseletének egyetlen békességes és nemes melankóliájával megható félórácskáját, miben két, közös földél alatt cudarul élő ember végre egymásra talál. Most szavakat kéne mondaniok, nyugalmas szavakat, hogy ezzel is megértessék, hogy béke van végre közöttük. De nem — a szavak csak nem kerülnek elő, a szavak csak rontanának. A csend szebb és igazabb. S akkor Magda a nyűtt, hangolatlan zongora mellé ül s kidolgozott, dagadterű kezével megszólaltatja azt a régi-régi dalt.

Gyermekkoromban hahotázva habzsoltam Don Quijoténak, a búsképű lovagnak humoros és ügyefogyott kalandjait, mikben mindig ő jár rosszul. Hahotáztam, hisz akkor még nem ismerhettem a titkot. S mikor esztendőkkkel később újra olvastam a Manchából való hidalgo

történetét, nem nevettem többé, tán csak nem is mosolyogtam, mert tudtam már, hogy ez a mű gyilkos szatira, mi akkor zokogott fel Cervantes lelkében, mikor rab volt és egyedül volt. S ebben az egyedülségben előtte volt a lelkiismereti muszájokból foncsorozott tükör — elkerülhetetlenül és parancsolóan. Bele kellett néznie, hogy meglássa fájdalmas nevetésében eltorzult arcát s azon keresztül rádöbbenjen már-már halálra ítélt, tragikus, spanyol fajtájának arcára, min felismerje a barázdás vonásokat, letörülhetetlen nyomokat, miket az ellentétes vérek olyan bőséges keveredése — aragóniai úrhatnáság és castiliai misztikus elváglyakozás a szinte elérhetetlen Eldorado, az Amadis- és a picaro-regények rajzolta torzul szomorú hazugságok felé, az ördögiség és a szentség szédületes ellentétei — vonalaztak meg olyan szomorúra. Gyilkolni akart szegény Cervantes évezredes multat e nagy egyedülvalóságos lélekidezésben, hogy újat teremthessen. Spanyol volt ő is, elérhetetlenre vágyott. Nem nevetni — sírnivaló inkább a Don Quijote! — Milyen utólérhetetlenül ír ezekről a dolgokról Miguel de Unamuno!

S emlékezzem bár akárhány nagy olvasmányi élményemről, vidámra, vagy szomorúra, mikor félretettem a könyvet és a festék után színt, betű és sorok után lényeket, lelket kerestem, mindig szomorú lettem. S így gondoltam arra, hogy festménynek, mintázott kőnek, dalnak, színjátéknak és könyvnek, mi mind ugyanezt a hangulatot, szomorú, szép érzést ébreszti, kell valami közös, végső és örök forrásának lennie. Forrásnak, ami végeredményben mindené, ami művészet.

Idáig úgy tanultuk, hogy ez a forrás a zsenialitás! Misztikus valóság, miről Boda István alapvető, mélyértelmű tanulmánya (A zseni lélektanához) után is még oly kevés a fogalmunk. Mert végeredményben csak megközelíteni lehet ezt a lelket, — ezt a szinte a csodával határos jelenséget, amint minden egyéniség, minden ember, még a legegyszerűbbnek hitt is «északfok, titok, idegenség», minnek igazi lényegét csak sejtjük és felületes életmegnyilvánulásában határozhatjuk meg.

A tudománynak ugyan minden igyekezete az, hogy eloszlassa a zseniről az őt körüllebegő, misztikus ködöt és valóban hiszi is, hogy már megfejtette a csodát, amikor rámutatott a zseniális ember nagyfokú érzékenységre, lélekfeszültségeire, képzeletvilágának hallatlan dinamizmusára, a két ellentétes világképnek — az immánensnek és a transzcendensnek — ideig-óráig és egyszerre történő szemléletére, helyesebben e két egymásnak úgyszólván ellentmondó szférában való élésre. Való igaz, ez mind a zseni, de még nem a zseni. Nem elég, ezért nem is tudományos azt állítanunk, hogy a zsenialitás a művészet forrása. A zsenialításban kell ugyanis valami közelebbfekvő, valami a lényegre rámutatónak lennie, ami az alkotás, a nagy tett létrejöttének közvetlen okozója. S ennek az alkotásra hajtó, csodálatos mozgatónak

feltétlen vonatkozásban kell lennie azzal a mi szép szomorúságunkkal, mi a mű láttán fogékony lelkünket hatalmába keríti.

Aligha lehet izgalmasabb olvasmány a zseni életének glosszáinál. Amiket ő jegyez fel a nagyszerű élet margójára. A levelei, naplója, emlékiratai. Amikor ha akarja, ha nem, csak megmutat valamit magából. S különösen, ha ezek a glosszák csak úgy kikíváncsoznak belőle, csak hogy önmagának tudatosítsa, vagy csupán emlékeztetőül, amikor még annyit sem pózol, mint rendesen, amikor már-már a természet szerint vall. Ilyenkor dereng bennünk valami végzetes igazság a zseniből és műve igazi forrásáról. Ilyenkor kapunk valamiféle magyarázatot a mű okozta és mindennél gazdagabbá tevő, szomorú érzésre.

Michelangelo, a felülmúlhatatlan mester, már csak abban is, hogy az alkotáspszichológia, a zsenialitás problémájának vizsgálatára ő az egyik legkinálkozóbb példa, — valóságos iskolapélda. Hisz ő az, aki talán a legszomorúbbá tesz minket úgyszólván valamennyi művével, még azokkal a vázlatszerű, kisebb képekkel is, mik szerte a világban majd minden nevezetes képtár falán láthatók. S mert ő az, aki önmagának írt szonettjeivel és a nagyon finom, nagyon halk, de a lélekmélység tekintetében kongeniális Vittoria Colonnával való barátságából származó, írásos emlékeivel önmagát, művét olyan mágikus erővel magyarázza meg nekünk anélkül, hogy ez távolról is szándékában lett volna. Mert zárkózott, fejedelmien gögös lélek, ezer különböző gátlással, a normálistól való eltolódással, kinek talán egyetlen bizalmas mondata sincs máshoz — lehet, hogy önmagához sem — míg Vittoria Colonnával nem hozza össze a sorsa. Bizonytalán ez az ő életének végzetes szomorúsága — fejezzük így ki magunkat — tragikum. Kereső lélek, minek kétségtelenül kevés az összefüggése a kor nyugalanságával, belső szerkezeti bizarrságával, renaissance-val, humanizmussal. Mert ő az örök kereső, ki megértésre, szeretetre vágyik, mégpedig az érzéseknek olyan felfokozottságára, mi már idea — immánens létünkben alig tapasztalható — transzcendens valóság. A nyugtalan, lázas és már tárgynélküli keresés, vágyakozás az övé — kielégíthetetlen, hisz minden furcsasága és külső, néha már riasztó rúttsága ellenére is el nem hihető, hogy ne lettek volna többen is, akiket legalább a mester megközelítésének gondolata ne foglalkoztatott volna. Igaz, a Sante della Rovere-pápa nem volt a megértés paroxizmusa. Olasz volt, arisztokrata és nagyúr s nevét aere perennius kívánta fenntartani, hogy még életében olyan monumentális síremléket terveztetett magának, miről bizton hitte, hogy hozzámérhető sem pontifex maximus-elődeinek, sem uralkodónak, de egyetlen halandónak sírját nem díszíti. II. Gyula jó volt a mesterhez, emberi tekintetek szerint nagyon is megértő, de mi volt mindez az ideához képest. A pápai udvarban a világfi érvényesült, az a lelki struktúra volt az odaillő. A Baldassare Castiglione-é, ki nem volt meg nem munkált, hatalmas márványtömb, miben láthatatlanul is örökké él és viharzik

az isteni gondolat, de síma alabástrom volt, hűvös és lehetőség szerint érzelemtől mentes. Cortigiano, udvaronc, ki Rómában ugyanúgy megtalálja magát, mint a spanyol királyi udvarban, mert mindent, mi benne egyéniség, az étiquette bástyái mögé rejtett. Ez a fajta ember, mint Castiglione, nem is akarja, hogy szeressék és megértsek, sőt messze elkerül mindenféle megértési törekvést. De Michelangelo nem cortigiano, ő szeretné, ha szeretnék és meg akarja magát mutatni, hogy «látva lássák». Pedig minél elemibb erővel küzd a szeretetért és minél inkább hiszi, hogy megtárta magát, annál távolabb kerül az emberektől, annál inkább döbben rá a zsenióriás a lelkek törpeségére, méltatlan hitványságára. S így érzi, mint lepi be egészen a nagy szomorúság s mint jut arra, hogy minden hiába. Ebben a tragikus hangulatban veszi kezébe az ecsetet, vagy a vésőt, — a lélek sír, a tragikus lélek s miközben a teremtő képzelet már munkába vette a zseniális agyat, hogy megszülessék a mindig tragikus alkotás, a mindig tragikus lélek műve! Csak sejtjük, — de korántsem képzelődünk — hogy milyen könnyes volt a lélek, mikor a Capella Sistinában a második füzértartó fiút festette. Igaz, Michelangelonak mégsem kellett ebben a keserves keresésben elkárhoznia, Vittoria Colonna a végén csak megértette őt, de akkor már késő volt, késő s mögötte volt az elhibázott élet!

Azután Byron! — Ha tréfál, ha csipelődik és hahotázó teliszájjal gúnyolódik, abban mindig van valami hallatlanul szomorú. S ha a földről, hol legjobban érezte magát, Itáliáról énekel, a tragikum sejtelmével kell felkiáltania: «Itália, Itália! — A szépség vezetes adománya nehezül rád!» Akkora már ez a szépség, hogy az csak szenvedés, «mert minden csak szenvedés ezen a világon»... Úgy, úgy, Byron-Kain jól mondja, hogy ő az, *ami*, s életét nem kérte és önmagát nem teremtette. Ő a Don Juan, ki nemcsak megírja, de maradéktalanul végig is éli a sevillai cavallero, a kozmopolita világcsavargó fanyarul tragikomikus életét s végül pokolra kárhozik — arra a pokolra, mi lelkében dült — s mibe maga-magát vetette belé. Ahogy Manfred társalog a szellemekkel: «Mit kívánsz tőlünk, te földnek fia? — A feledést! — S mit szeretnél feledni? — Úgy elfelejteném azt, ami bennem van!» Igen, a byroni mű minden sora ebben a feledés-vágyban zokog, mert olyan jó volna felednie, hogy annyira régi és fáradt a vére s hogy tetteiben, veszekedett nyugtalanságában mindegyre ott kísértének hóbortos normann apái és királyi ágyból vétetett anyái, hogy olyan kísértetiesen fehér a képe, mit csak démonivá fokoz bronzvörös haja s hogy az egyik lába rövidebb és véznább s ha jár, az embereknek nevetethnékjük van. S jó volna nyom nélkül megfeledkeznie arról a rengeteg nőről, kik életútját keresztetik, — megfeledkezni róluk, a feleségről, a matematikus Miss Milbanckről és az örült lady Lambról, a nagy, vezekelhettelen és mégis csodaszép bűnről, Augustáról, a kis olasz grófnőről és a többiről is mindről, mihelyt érzéketlen csókjuk izére! «Aggastyán! meghalni nem is olyan nagy dolog!» — veti oda

hetykén Manfred. De feledni annál súlyosabb. Maurois, a Byron-életrajz legszebb fejezetének mottójául Tassot idézi: «I suoi pensieri in lui dormir non ponno». Hiába volt minden, — a mult és minden élmény. Életén végigmenő minden alak csak visszakisért s amikor alkot, az neki a Walpurgis-éj. Nem szunnyad benne semmi, mert nem tud eltemetni, felejteti semmit és senkit és minden őt vádolja és átkozza, kihez csak köze volt, mert Don Juan ő, ki minden elébevetődőt megromt. Ezt elfelejtteni lehetetlen és a tragikus lélek megtörten és betegesen jajdul fel: «Mindenki nyomorultul pusztul el, akihez én ragaszkodom!» Ez az élet teljes folyamán gyöttrő gondolat, ezt az életet ezért csak a hősi pózzal lehet befejezni, amivel Byron tette Missolounginál.

↳ Verlaine, ez a drága, százszor botló, százszor felemelkedő, elragadtatott misztikus, az ő összes muzsikás sorában is ott zakatol a tragikus lélek. Pizskoskőrmű kis bourgeois, férj és családapa s akkor egyszerre jön a «részeg hajó» kalóza, Rimbaud s a kis ember bomlott vérében valami titkos, furcsa törvénytörés pattan fel. Mert Rimbaudval jön a bűn, a lassan gyilkoló, zöld ital, a börtön, az öldöklő bódulat, keskeny ágy a kórházban, az egyedüllét, — aztán néha-néha az Isten és a költészet. S az őszi hegedűk sikoltása sebesre marja a költő szívét s úgy elmegy a rossz szélben, mint a hullott falevél, mit végzete ide-oda sodor. A hullott falevél volt ez a kisember, — nagyon akarattalan, nagyon céltalan és nagyon tragikus.

Aki meg nagy ember és zseni, az is éppen úgy tragikus lélek, hiszen idáig is látjuk, hogy csak ez lehet minden mű és szépség örök forrása. Emberkolosszus volt Munkácsy is. Valahonnan nagyon alulról, nagyon messziről jött. Olyan volt, mint a Faust szépséges Euphorionja, a ködös távolságokból tűnt fel, magasan a légbe röppent, aztán elenyészett a bizonytalan semmiben. De ennek a ragyogó légberöppenésnek ára volt: vér és arany — a lélek vére és aranya. A nagyúri élet, a pazar palota, a nemesi korona és ezer cifra kitüntetés, az ötszázak baráti parolája, a pompázó, illatos, idegen asszony mind árat követelt — túlon túl megfizetett árat. Társadalmi high life és zsenialitás! — Itt valaminek zúzódnia kell, valami nagyot vétkezen meg kell tagadni s ha egyszer jön a számvétel, abban a végén csak megörülni lehet. S az asszony, akiért igazában minden volt — minden hiábavalóság — a zseniális értelem utolsó fellobbanására gyötrelmes értetlenséggel csak ennyit motyog: «Bègayement, bègayement» — dadogás, dadogás!

S mindegy, hogy Molière-e a zseni, ki a hűtlen asszonytól és betegségtől gyötörten félszeg fintorral igyekszik elrejteni könnyeit, vagy az antik tragikumnak nagy meglátója, Nietzsche, kinek végzetében még az is benne volt, hogy éppen azok tagadják meg, kiknek apologetáinak kellett volna lenniök, — a futuristák, az Übermenschért küzdő idealisták. — A zseninek — akárhogy is — kikerülhetetlen végzete a tragikum, a tragikus lélek, még Beethovennek is, aki annyit várt ettől

a mulandó, e világi élettől s mégis oly keveset kapott és a rapszodiák örök mesterének, Liszt Ferencnek, aki maga is rájött arra a végén, hogy a szerelemben valahol valamit súlyosan elvétett.

De vajjon az is tragikus lélek, akiről úgy jegyezték fel, hogy szemében mindvégig menyeyi derű, arcán nem e földről való mosoly ült, — vajjon a boldoggá avatott angyali mester, a Fiesoleból való Giovanni testvér életében, lelkében is megmutatkozik ez a törés? Hiszen nem egyszer hirdette az esztétika, hogy a szent nem lehet tragikus, míg mostanában Claudel ezt a tételt is meg nem cáfolta. A szent is szenvedhet, mert ember, annak minden törvényszerűségével, még ha tökéletesebb, a halhatatlanságra, földöntúli boldogságra eljegyzett ember is. A legendák a legelevenebb bizonyosságai a szentek e szenvedő ember-voltának. Nem a testi kínokra, martyriumokra gondolunk itt, ezek csak edzik, üdvösségre segítik a lelket, de a vágyakozás nagy tüzeire, mik minden misztikus szentben égtek, hogy minél előbb mindörökké egyesülhessenek az isteni Jegyessel. Az unio mystica vágyakozásának lángjában perzselődtek. S az egyesülés sokáig késett, a via purgativa megkísértései még várakoztak. Mindez olyan szomorú volt. De a lelkek végül is győztek, mert kegyelemmel kiválasztott, elküldött emberek voltak. A misztikusok e szomorúságát kétségkívül megtalálhatjuk Beato Angelicoban is, azonkívül tudjuk róla, hogy egész életén végighúzódik valami ijedt félelem a nagy világtól és menekülésszerűség a kolostor, cellácskája és imádságnak felfogott, festői munkája felé. Ki tudna rá megfelelni, milyen lelket beárnyékoló ijedtség szállta meg, míg inaséveit töltötte a firenzei bottegákban?!

Művészi szemlélődésünk és a mesterek életglosszáinak tallózása eredményezi, egyben igazolja tehát a gondolatot, hogy minden mű és minden emberi szép örök forrása a tragikus lélek, ez a kiváltságos meglátó, az élet gyökeinek és ugyanakkor az ellentéteknek és végleteknek meglátója. S e nagy kiváltság ára — fokozott, szép szomorúság, szenvedés.

Dénes Tibor.

A kultúra nem tesz boldoggá, de erősebbé. Fegyelmezettségre, bátorságra, önlegyőzésre s ami nélkül nincs élet: az egyéniség igényeinek megszorítására képesít.

PAULER.

* * *

Az igazi műveltség etikai kiműveltséget jelent. Művelt ember az, akinél a tudás a gondolkodás finomodottságával és kritikájával, a látókör szélességével, az érzelmi világ gazdagságával, szóval a lelki élet általános differenciájával egyesül.

PAULER.

* * *

Az erős akarat mindig nagy hittel párosul, mert a jövőért való munka bizalmat és hitet kíván.

PAULER.